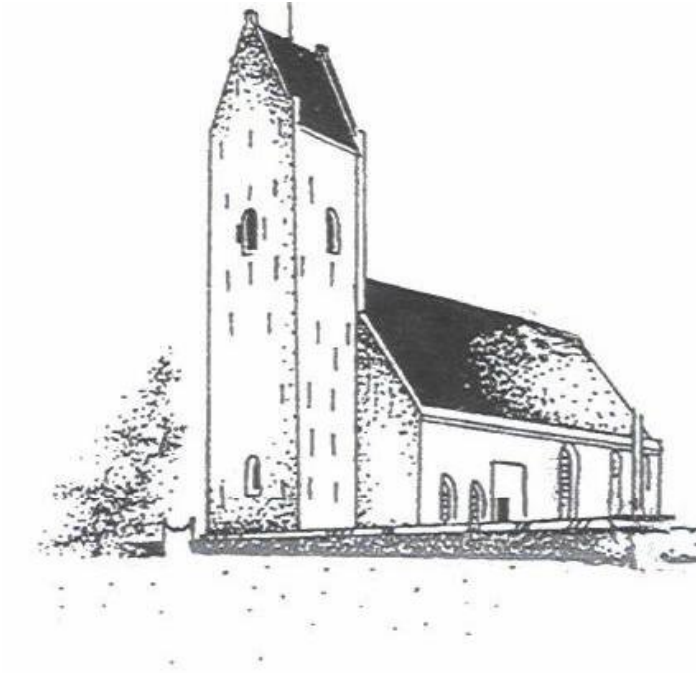

Politieke participatie van kerkgangers

Gerben de Wild

Studienummer:

0019321

Begeleider:

dr. M. Rosema

Inhoud

1. Inleiding	3
2. Data, conceptualisering & operationalisering	7
2.1 Data.....	7
2.2 Conceptualisering en operationalisering	8
2.2.1.Kerkgang.....	8
2.2.2 Politieke houding	10
2.2.3 Politieke participatie	11
3. Het verband tussen kerkgang en politieke participatie via politieke houding	13
3.1 Het verband tussen kerkgang en politieke participatie.....	14
3.1.1 Het verband tussen religie en politieke participatie in verschillende activiteiten.....	14
3.1.2 Het verband tussen kerkgang en politieke participatie in een gecombineerde schaal .	18
3.2 Het verband tussen kerkgang en politieke houding	21
3.3 Het verband tussen de politieke houding en politieke participatie.....	22
3.4 De intermediaire rol van de politieke houding.....	25
4. Conclusies	28
4.1 Is er een verband tussen kerkgang en politieke participatie?	28
4.1.1 Jazeker... ..	28
4.1.2 Maar.....	28
4.2 Wordt dit verband veroorzaakt door een beïnvloeding van de politieke houding?.....	29
4.3 Wat betekent dit?	30
5. Discussiepunten en onderzoek in de toekomst	31
5.1 Problemen met het concept 'denominatie'	31
5.2 Selectieve non-respons onder deelnemers.....	31
Bijlage A: Hercodering van de denominatie	33
Bijlage B: De gebruikte variabelen zoals gemeten in het NKO	36
<i>Politieke houdingen</i>	36
<i>Politieke activiteiten</i>	37
Literatuur	39
Noten	40

1. Inleiding

'Politiek is verhinderen dat mensen zich gaan bemoeien met zaken die hen aanbelangen.'

Wiet van Broeckhoven - Belgisch politicus

De overtuiging die schuilgaat achter deze uitspraak is misschien wel de grootste angst van politici in het hedendaagse Nederland. Den Haag heeft er de mond vol van: hoe verkleinen we 'De Kloof' tussen burger en politiek. Hoe winnen we het vertrouwen van de burger in het feit dat we er echt *voor hen* zijn? Hoe betrekken we burgers bij de politiek en zorgen we ervoor dat zij hun stem laten horen en participeren?

Echter, men kan verschillend denken over de gewenstheid van politieke participatie van burgers. Visies voor en tegen worden beide verdedigd. Historisch gezien staan deze twee visies in de traditie van respectievelijk Rousseau en Schumpeter (Michels, A., 2004¹, p. 4; Castenmiller, 1988, pp. 23-26). Politieke participatie wordt door Rousseau en Mill aangemoedigd om verschillende redenen (Michels, 2004, p. 5). Participatie creëert draagvlak en acceptatie van gezag omdat burgers hierin zelf participeren en een stem hebben. Dit resulteert in betere en - wanneer veel mensen participeren - ook representatievere beleidsvorming. Tevens heeft participatie een educatieve functie voor de burgers die zelf participeren. Zij leren over algemeen belang en over democratie en kunnen zo 'public-oriented citizens' (Mill, 1861, geciteerd in Michels, 2004) worden. Participatie draagt bovendien bij aan het gevoel ergens bij te horen en kan bij burgers op deze manier vervreemding van de maatschappij tegengaan. Er ontstaat een soort sociaal kapitaal wanneer mensen participeren in verbanden, verenigingen enz. (Putnam, 1993, 2000). Participatie is in deze visie dus op zichzelf (nog zonder dat het een inhoudelijk beleidsdoel heeft) al waardevol, vanwege de effecten die ervan uitgaan.

De visie tegen participatie door burgers, in de traditie van Schumpeter, stelt dat politieke participatie ongewenst is omdat democratie juist het *uitbesteden* van regeringsverantwoordelijkheid inhoudt. Politieke besluitvorming is bedoeld voor gekozen deskundigen en burgers hoeven zich, behalve door het stemmen, er niet mee te bemoeien. In de woorden van Dahl is de functie van kiezende burgers niets meer dan 'to produce a government' (Michels, 2004, p.2). Politieke participatie is in deze visie dus beperkt (alleen stemmen) en instrumenteel (om te bereiken dat er een regering gaat regeren). Dahl is zelfs van mening dat participatie gevaarlijk kan zijn omdat participatie inhoudt dat ook lagere sociale klassen een

---

¹ Dit stuk van Michels is te vinden op internet:
(<http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/uppsala/ws12/Michels.pdf>)

stempel kunnen gaan drukken op beleid. Dit is volgens Dahl gevaarlijk omdat juist daar autoritaire ideeën steun vinden (Dahl, 1956, p.89, geciteerd in Michels, 2004, p.2). Participatie is in deze visie dus eerder een vijand dan een steunpilaar voor het functioneren van de democratie.

Van de *hedendaagse* auteurs zijn Putnam en Verba belangrijke vertegenwoordigers van de voorvisie. Putnam is overtuigd van het positieve effect van verenigings- en participatieleven voor de democratie en voor de zojuist genoemde positieve sociale effecten (Putnam, 2000). Putnam houdt zich in dit onderzoek echter alleen bezig met de Amerikaanse situatie. Wat betreft de situatie in Nederland concludeert Dekker aangaande zijn eigen onderzoek (Dekker, 2002a) naar niet-stemmers: 'In focusgroepen van het niet-stemmersonderzoek van het SCP kwam telkens opnieuw naar voren hoe belangrijk en bevredigend het voor mensen is om buiten hun privésfeer met andere burgers te praten over de politiek of de wijk' (Dekker & Hooghe, 2003, p. 177).

Deze conclusies resulteren al snel in de vraag: Wat kan er voor kan zorgen dat mensen in de politiek actief zullen zijn? Wat maakt burgers participerende burgers? In Amerika zijn maatschappelijke en politieke participatie veelvuldig onderzocht en daar wordt vaak aangetoond dat aspecten van religie belangrijke factoren zijn in de motivatie tot politieke participatie. Religie heeft een positief effect op de mate waarin politiek of maatschappelijk wordt geparticipeerd (Djupe & Tobin Grant, 2001; Djupe en Gilbert, 2006; Verba, Schlozman & Brady, 1995; Putnam, 2000). Putnam ziet dan ook op het vlak van religie kans om de afnemende maatschappelijke en politieke participatie een halt toe te roepen. 'In sum, religious involvement is a crucial dimension of civic engagement. Thus trends in civic engagement are closely tied to changing patterns of religious involvement' (Putnam, 2000, p.69).

Nu is het nog maar de vraag of de situatie in Amerika vergelijkbaar zal zijn met de situatie in Nederland. Zo is West-Europa veel meer gesecculariseerd dan Amerika (Putnam, 2000, p. 66; Djupe & Tobin Grant, 2001). Bovendien heeft Putnam onderzocht dat het verband tussen kerk en participatie in Italië eerder omgekeerd is. Katholicisme in Italië biedt volgens Putnam namelijk eerder een alternatief voor, dan een stimulans tot maatschappelijke en politieke participatie (Putnam, 1993). Dit maakt duidelijk dat religie of kleiner; kerkgang, niet in alle gevallen positief hoeft samen te hangen met politiek en maatschappelijk activisme. In Amerika wordt wat betreft het positieve verband tussen religie en participatie bovendien vaak een uitzondering gemaakt voor de 'white evangelical churches' ten opzichte van de 'mainstream protestants'. Zij keren zich voornamelijk naar binnen en bemoeien zich veel met de kerk, wat ten koste gaat van activisme in

het politieke en maatschappelijke leven daarbuiten (Campbell, 2004, pp. 173-174). Het is dus nog maar de vraag hoe de situatie in Nederland zal zijn.

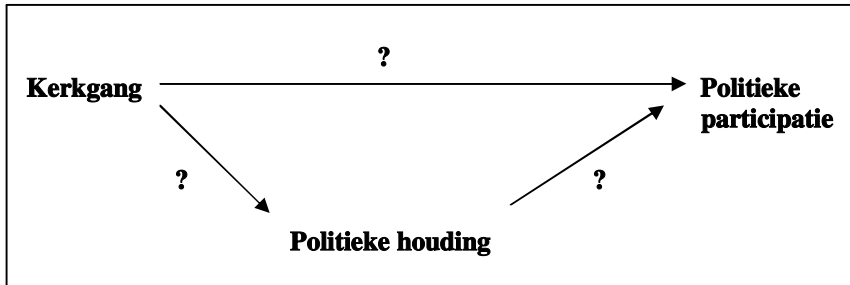
Toch zijn er ook in Nederlands onderzoek aanwijzingen dat kerkgang positief samenhangt met participatie. Zo gaat er van regelmatige kerkgang een positieve invloed uit op vrijwilligerswerk (Dekker, 1999, p. 225-226) en tevens is er een positieve invloed van kerkgang op de opkomst bij verkiezingen (Egmond, van; Graaf, de; Eijk, van der, 1998; Thomassen (red), 2000). Iets verder weg van politieke participatie, maar toch dichtbij maatschappelijk betrokkenheid, ligt het onderzoek van Dekker (2002b), dat concludeert dat kerkelijken (en dan vooral gereformeerden) meer geld doneren aan goede doelen. De onderzoeken uit Amerika én deze conclusies uit Nederlands onderzoek doen vermoeden dat er tevens een positief effect kan uitgaan van religie op politieke participatie in Nederland.

In de literatuur worden naast directe relaties tussen kerkgang en participatie ook tussenliggende verklaringen onderzocht. Dekker in het zojuist aangehaalde onderzoek naar goede doelen, onderzoekt of het verband tussen kerkerlijkheid en giften aan goede doelen te verklaren is door een hogere sociale druk onder kerkelijken. Djupe & Gilbert bestuderen de mogelijkheid dat 'het opbouwen van vaardigheden in de kerk' als schakel tussen kerk en politieke activiteit kan fungeren. 'In this article, we have empirically examined how local congregations help to form civic skills, a crucial resource citizens need to engage in political action.' Djupe & Gilbert (2006, p. 125).

De kerk is naast een potentiële vergaarbak voor maatschappelijke vaardigheden echter ook een instituut dat mensen en hun overtuigingen vormt. Zou het niet zo kunnen zijn dat kerkgangers door de invloed van hun kerk op een andere manier aankijken tegen politiek? En welke manieren van 'tegen de politiek aankijken', kunnen we dan onderzoeken? Dekker liet in zijn al eerder aangehaalde onderzoek naar niet-stemmers (2002a) zien dat politieke *interesse* een zeer belangrijke voorspeller is voor het stemgedrag. Bovendien valt het te verwachten dat ook andere houdingen jegens de politiek belangrijke 'bemiddelaars' kunnen zijn. Als je niet gelooft dat het zin heeft om te participeren omdat de politiek niet luistert, dan doe je dat waarschijnlijk niet en als je niet gelooft dat je capabel bent voor politieke kwesties, dan ook niet. Dit opent de deur naar een mogelijk indirect verband tussen religie en participatie met als tussenliggende factor één of meerdere politieke 'houdingen'.

Samengevat in een figuur, ziet deze er zo uit:

Figuur 1.1: verband tussen religie en politieke participatie via de politieke houding

Zo ontstaat er een hoofdvraag voor dit onderzoek die eigenlijk uit twee delen bestaat:

1. *Is kerkgang van invloed op de politieke participatie? En zo ja;*
2. *Is dit verband een intrinsiek verband, of kan het worden verklaard doordat de politieke houding wordt beïnvloed door religie?*

Wat ons nu allereest te doen staat is toelichten hoe we de genoemde begrippen 'kerkgang', 'participatie' en 'politieke houding' definiëren en meten.

2. Data, conceptualisering & operationalisering

2.1 Data

Voor dit onderzoek zijn tijd en mogelijkheden te beperkt om zelf voldoende data te vergaren. Omdat we graag inzicht willen winnen in de manier waarop de relatie tussen kerkgang, politieke houding en politieke participatie in elkaar steekt, is er een databestand nodig waarin (onderdelen van) alledrie de concepten te vinden zijn. Dit vinden we in het Nederlands Kiezersonderzoek (afgekort: NKO. En in het Engels is dat 'Dutch Parliamentary Election Study' of DPES). Het werken met een extern databestand houdt in dat soms beperkende keuzes gemaakt moeten worden. Zo heeft het NKO geen uitgebreid scala aan vragen over religie of kerkgang opgenomen. Deze beperkingen zullen verantwoord worden in het volgende hoofdstuk.

Het Nederlands Kiezersonderzoek is een vierjaarlijks onderzoek. Steeds wanneer de verkiezingen voor de Tweede Kamer gehouden worden, worden er voor en na die verkiezingen door middel van een vragenlijst, vragen gesteld aan respondenten. Deze vragenlijsten voor en na de verkiezingen zijn respectievelijk de 'eerste-' en de 'tweede golf'. Aan de respondenten van de eerste golf wordt gevraagd of zij na de verkiezingen opnieuw geïnterviewd willen worden. Respondenten uit de tweede golf, vormen daarmee altijd een selectie van respondenten uit de eerste golf.

We gebruiken hier drie samengevoegde NKO's ('98, '02 en '03²) om ook kleinere groepen te kunnen onderzoeken. Sommige vormen van politieke participatie worden namelijk nauwelijks ondernomen en bovendien willen we binnen die vormen van participatie ook nog onderscheid maken voor wat betreft verschillen in religiositeit, waardoor we kunnen verwachten dat er te weinig respondenten in een categorie vallen om er iets over te kunnen zeggen. Een voorwaarde voor dit samenvoegen van van NKO's, is dat de vragen die we willen gebruiken hetzelfde zijn. Of dit ook het geval is, verschilt per vraag, daarom verschilt ook het aantal respondenten (N) per variabele in ons onderzoek.

---

² Tussen '02 en '03 zitten niet de gebruikelijke 4 jaar. Dit was het gevolg van een snelle val van het kabinet in '02. Het tijdsbestek voor het organiseren van een NKO dat door deze onverwachte wending beschikbaar was, was dermate kort dat in '03 alleen een 2^e golf werd gehouden.

2.2 Conceptualisering en operationalisering

2.2.1. Kerkgang

In onderzoeken naar de effecten van kerkgang of religie, wordt vaak onderscheid gemaakt tussen meer *geinstitutionaliseerde* vormen van kerkelijkheid, zoals de denominatie, en de *verinnerlijkte* vormen hiervan zoals het onderschrijven van kerkelijke dogma's. Is iemand gereformeerd als hij een gereformeerde kerk bezoekt? Of is iemand gereformeerd wanneer hij typisch gereformeerde leerstellingen onderschrijft?

Het Nederlands Kiezersonderzoek, waarvan we de data gebruiken, laat ons helaas geen keuze.

Vragen naar de persoonlijke geloofsbeleving van respondenten ontberen namelijk in dit onderzoek. Er zijn slechts vragen opgenomen naar de meer institutionele aspecten van kerkelijke mensen: de *denominatie* en de *mate van kerkgang* van respondenten.

Denominatie

Onderzoekers die zich interesseren voor de effecten van religie of kerkgang maken vaak melding van twee algemene trends op kerkelijk gebied: ontkerkelijking en ontzuiling. Dit houdt in dat kerken leeglopen en dat de leden steeds minder waarde hechten aan de ideeën en organisaties van de eigen denominatie (Thomassen et al., 2000, pp. 121-137; Becker et al, 1997). Belangrijke factor hierin is de individualisering. Het gezamenlijk beleven en belijden van eenzelfde geloof komt door de individualisering onder druk te staan. Een klein deel van de ontkerkelijkten zoekt naar alternatieve zingeving, bovendien wordt het geloof van kerkleden vaak vrijzinniger (Becker et al, 1997, pp. 165-178). Het is jammer dat vragen naar persoonlijke geloofsbeleving of naar persoonlijke religieuze overtuigingen in het NKO geen plaats hebben, omdat deze persoonlijke geloofsbeleving steeds belangrijker wordt.

Toch is de denominatie daarmee niet aan de kant te schuiven als een kenmerk dat geen onderscheidende invloeden meer uitoefent. Ondanks de ontzuiling zijn confessionele verschillen namelijk talrijk en de kerkleden worden door deze verschillen beïnvloed. Zo zijn de protestantse kerken minder hiërarchisch dan katholieke kerken en wordt in protestantse kerken het gewone kerklid meer toegestaan wat betreft organisatie en vormgeving van kerkdiensten. Dit komt de vorming van het sociaal kapitaal ten goede (Dekker, 1999, p. 211). Katholieken wordt in de regel juist niet toegestaan om invloed uit te oefenen op de gang van zaken of de vorm van een kerkdienst. Verder zijn protestantse gemeenten gemiddeld kleiner en gaan de leden vaker naar de kerk, waarbij vooral de gereformeerden in het oog springen. Ook na de verzuiling zijn er dus nog

altijd sterke confessionele verschillen in beleving van godsdienst. Verschillen die zich niet alleen in de kerk, maar ook op maatschappelijk vlak laten gelden (Dekker, 1999, p.212; Dekker, 1997). Daarom is het belangrijk ook in denominaties te blijven onderscheiden.

Het NKO meet de denominatie door te vragen: 'Tot welke kerkelijke gezindte of levenbeschouwelijke groepering rekent u zichzelf?' Er wordt een aantal opties gegeven, waaruit de respondent kan kiezen, maar tevens is er een open categorie 'overig' waar de respondent zelf kan invullen tot welke denominatie hij behoort. Dit zorgt ervoor dat ook zeldzaam voorkomende kerkelijke stromingen vertegenwoordigers hebben in het onderzoek. Het probleem hierbij is dat deze groepjes te klein zijn om er significante conclusies over te kunnen trekken. Hierom zijn in dit onderzoek denominaties, zoals gemeten in het NKO, geherstructureerd naar de categorieën 'katholiek', 'hervormd', 'gereformeerd', 'islamitsich', 'anders' en 'niet-kerkelijken'. Zie bijlage A voor de precieze uitvoer en verantwoording van deze herstructurering.

De islamieten participeren, zoals zal blijken, structureel het minst. Hier doet zich echter een probleem voor: zij zijn te klein in aantal zijn om er vergaande conclusies over te trekken. In de beschouwingen van de cijfers zullen de islamieten daarom niet meegenomen worden. Omdat een incidenteel verschil of verband toch significant is, laten we de cijfers wel staan.

De respondenten onder 'anders' vormen een ander moeilijk geval. Hieronder vallen de mensen die onder de open antwoordcategorie zelf hebben ingevuld bij welke denominatie zij horen. De categorie 'anders' is daarmee een bont gezelschap van allerlei soorten en maten van verschillende religies en christelijke denominaties (zie bijlage in hoofdstuk 6.1). Ter illustratie: de grootste groep binnen 'anders' wordt gevormd door de vrije evangelischen met slechts 18 respondenten, maar ook Hindoestanen en mensen van het Leger des Heils vinden we in deze categorie. Conclusies over de hele groep hebben daarom geen zin. We kunnen echter ook geen conclusies trekken over de afzonderlijke groepen binnen deze groep, omdat de onderscheiden groepen te klein zijn voor analyse. Waar verbanden significant worden enkel door toevoeging van de respondenten uit 'anders' dan wordt dit daarom apart vermeld in een voetnoot.

Frequentie van kerkgang

Dat religieuzen soms anders scoren op onderzoeksvariabelen ten opzichte van niet-religieuzen, wordt vaak het beste verklaard met de *mate* van kerkgang en niet met een ander onderscheidend kenmerk van religieuzen. Dit is bijvoorbeeld zo bij het doen van vrijwilligerswerk (Dekker, 1999,

p. 237) en de opkomst bij verkiezingen (Egmond, Van; Graaf, de; Eijk, Van Der, 1998, p. 297; Thomassen (red), 2000). Ook bij het geven aan goede doelen is de mate van kerkgang een belangrijke voorspeller (Dekker, 2002b).

Als we de invloed van kerkgang op participatie willen begrijpen moeten we dus zeker ook naar de mate van kerkgang kijken. Deze wordt in het NKO gemeten door de vraag te stellen: Hoe vaak gaat u naar godsdienstige bijeenkomsten of kerkdiensten? 'Elke week of vaker', '2 tot 3 keer per maand', '1 keer per maand', 'enkele keren per jaar', of '(praktisch) nooit'.

2.2.2 Politieke houding

'Politieke houding' is nog niet een term die als zodanig operationeel is of in de literatuurstudie in uitgewerkte vorm naar voren kwam. Het is op deze ongespecificeerde manier ook nogal een breed begrip. Het NKO biedt vier gedocumenteerde en op basis van een schaal gemeten politieke houdingen. We bespraken al het belang van politieke interesse als belangrijke politieke houding voor participatie, maar het NKO biedt ook 'politek zelfvertrouwen', 'politek extern vertrouwen' en 'politek cynisme'. Samen vormen zij goed gedocumenteerde metingen van wat we samenvatten als 'politieke houding'. Deze vier concepten (cynisme, zelfvertrouwen, extern vertrouwen en interesse) zullen hierom - en om het feit dat ze allemaal in 1998, 2002 én in 2003 gemeten worden - in dit onderzoek gebruikt worden.

De houdingen worden gemeten door naar verschillende aspecten van die houding te vragen. De houding 'cynisme' wordt bijvoorbeeld gemeten door de respondent op een schaal van zeer mee eens naar zeer oneens te laten reageren op vier cynische stellingen. Ook bij de andere drie houdingen wordt op deze manier gemeten in welke mate een respondent voldoet aan het hebben van die houding. Als de respondent het met alle vier de stellingen eens is, dan is hij 'maximaal cynisch' of 'geïnteresseerd' enzovoort. In bijlage B wordt voor alle politieke houdingen duidelijk hoe zij in het NKO precies gemeten worden. Om te kunnen zien of het verband tussen kerkgang en participatie bemiddeld wordt door de politieke houding, wordt deze variabele ook nog gecodeerd tot een overkoepelend geheel met twee categorieën: een goede (veel interesse, weinig cynisme, veel zelfvertrouwen, veel extern vertrouwen) en een 'slechte' politieke houding. We kunnen dan zien of kerkgangers misschien een 'betere' politieke houding hebben en onderzoeken of dit gegeven het eventueel gevonden verband tussen kerkgang en participatie wegverklaard.

2.2.3 Politieke participatie

Binnen de definitie van politieke participatie zou alles kunnen vallen wat een respondent doet om beleid te beïnvloeden. Stemmen is daarvan een manier die door de meeste mensen wordt gebruikt, maar wat te denken van het boycotten of juist aanschaffen van producten in de supermarkt als een politieke keuze? (Zie: Stolle, D; Hooghe, M.; Micheletti, M., 2005, pp. 245–269). In de literatuur worden ook meerdere vormen onderscheiden zoals protestparticipatie (demonstreren), en vaak wordt ook ‘stemmen’ onderscheiden van de rest, omdat deze veel frequenter ondernomen wordt dan andere vormen van participatie. Participatie is dus wederom een breed, ongenueanceerd begrip, waar veel concrete activiteiten onder kunnen vallen.

In het NKO wordt een aantal vormen van politieke participatie gemeten. Het lastige hierbij is dat in verschillende jaren, niet altijd dezelfde variabelen opnieuw terugkomen. Zo zijn in 1998, in een politieke participatieschaal, 13 politieke activiteiten gemeten. Deze schaal komt in 2002 en 2003 niet meer voor op een paar onderdelen uit die schaal na.

Er is geprobeerd alle variabelen in het NKO die een vorm van participatie of participatie-geneigdheid en die in meerdere van de onderzochte NKO's herhaald worden, op te nemen in ons onderzoek. Een nadeel van dit onderzoek is daarmee dat deze manier van selecteren behoorlijk ‘lukraak’ is. Datgene wat beschikbaar is, wordt gemeten, dus er is niet een mooie selectie op basis van bijvoorbeeld een theoretisch kader wat ons voorschrijft hoe we goed ‘politieke participatie’ kunnen meten. De verschillende vormen van participatie worden echter zowel samengevoegd (in een oplopende schaal) als ook apart behandeld, zodat ook duidelijk is wat de invloed van religie is op de onderscheiden vormen. Er worden 12 ‘participatie-activiteiten’ gemeten in het NKO en ze worden ook gebruikt in dit onderzoek. Het gaat te ver om ze hier allemaal op te sommen en de vraagstellingen te vermelden, maar in bijlage B, staan ze wel uitgewerkt.

Om een totaaloverzicht te krijgen worden de participatie-activiteiten ook gezamenlijk in één index ondergebracht. Omdat de invloed van kerkgang op ‘stemmen’ en ‘lid zijn (geweest) van een politieke partij’ zich in duidelijkheid lijkt te onderscheiden van de invloed op de overige activiteiten wordt de index ook nog een keer geconstrueerd zonder deze twee activiteiten. Dit zijn respectievelijk Index 1 en 2.

Voor deze indices en ook voor het vergelijken van het percentage ‘veel participierenden’ onder kerkgangers, worden de participatie-activiteiten verdeeld in veel en weinig participierenden. De precieze verantwoording hiervan is te vinden in de tabellen zelf.

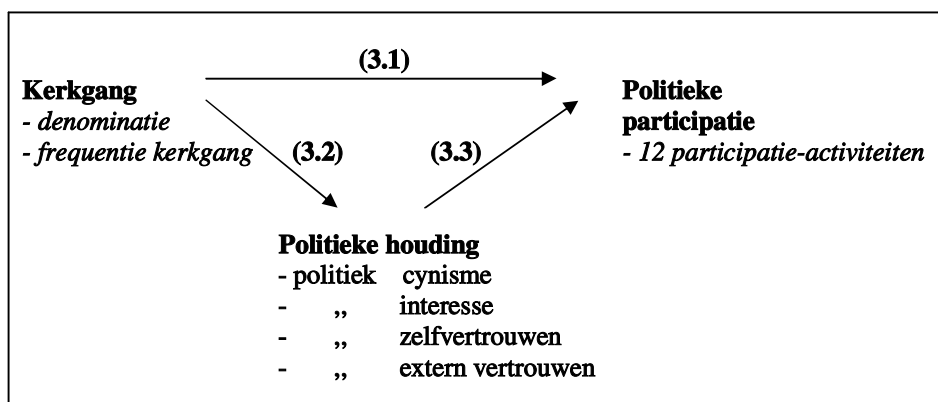
Een voorbeeld:

in tabel 3.1 zien we bij variabele 4 'Meer dan één van vier activiteiten rond verkiezingen gedaan.' Dit is dan de in twee groepen verdeelde versie van de variabele zoals we die in de tabelbijlage vinden (een schaal van 5 punten die loopt van geen verkiezingsactiviteiten naar vier verkiezingsactiviteiten gedaan). Voor het meten van verbanden (c en χ^2) gebruiken we de originele - niet in twee groepen verdeelde - variabelen. Zo is er in één oogopslag zichtbaar welke denominaties van elkaar afwijken door de percentages te vergelijken en is er bij de het onderzoeken van verbanden geen informatie verloren gegaan. .

3. Het verband tussen kerkgang en politieke participatie via politieke houding

We kunnen figuur 1.1 nu iets specifieker invullen en herhalen op deze manier ook nog even de centrale vraagstellingen van dit onderzoek.

Figuur 3.1: verband tussen religie en politieke participatie via politieke houding (gespecificeerd)

De verschillende onderdelen van de driehoek worden in verschillende hoofdstukken onderzocht. Als we beide delen van de hoofdvraag positief willen beantwoorden, dan moet er ten eerste een verband bestaan tussen kerkgang en politieke participatie. Als het verband dat we eventueel vinden intrinsiek is (door de kerkgang zelf veroorzaakt), dan vinden we dit verband terug zowel bij mensen die een goede, als bij mensen die een slechte politieke houding hebben. Als het verband verdwijnt, dan nemen we aan dat kerkgangers anders participeren omdat ze een andere politieke houding hebben.

3.1 Het verband tussen kerkgang en politieke participatie

3.1.1 Het verband tussen religie en politieke participatie in verschillende activiteiten

Het verband tussen religie en politieke participatie wordt in 2 tabellen onderzocht. Eén met kerkgang en één met denominatie als verklarende variabele. Omdat de frequentie van de kerkgang een ordinale variabele is, kunnen we hier zicht krijgen op de richting en de sterkte van een mogelijke verband (waarbij een positieve c waarde aangeeft dat er een positief verband is en omgekeerd). De denominatie is natuurlijk niet uit te drukken in een betekenisvolle oplopende schaal. Om de denominaties te vergelijken worden de participatie-activiteiten weer in tweeën verdeeld: veel en weinig participatie, waarbij het percentage 'veel participierenden' per denominatie vergeleken wordt.

Tabel 3.1: percentage participierenden per denominatie

Participatie-activiteit	Katholiek	Nederlands Hervormd	Gereformmeerd	Islamitisch	Anders	Onkerkelijk	Totaal
1. % lid of lid geweest van een politieke partij (98, 02)	10,9	15,8	32,4	3,1	11,4	12,5	13,9 N = 4000 $\chi^2 = 102,7$ *
2. % Gestemd bij laatste gemeente- én parlementaire verkiezingen (98, 02)	76,3	80,6	87,2	40,0	70,1	71,2	74,9 N = 3752 $\chi^2 = 52,6$ *
3. % Ingespannen voor landelijke en/of gemeentekwestie (02, 03)	30,0	30,5	26,5	23,6	40,5	28,2	29,3 N = 2823 $\chi^2 = 19,1$ a
4. % Meer dan één van vier activiteiten rond verkiezingen gedaan (98, 02)	16,3	13,3	28,8	17,4	26,2	16,4	17,4 N = 3382 $\chi^2 = 39,6$ *
5. % Leest dagelijkse krant (98, 02, 03)	90,6	91,9	92,9	47,1	81,7	88,8	89,4 N = 5065 $\chi^2 = 26,5$ *
6. % Leest verkiezingsnieuws in krant 'vaak' of '(bijna) altijd' (98, 02, 03)	51,0	51,2	51,9	30,4	51,9	50,6	50,8 N = 4357 $\chi^2 = 20,6$ *
7. % Grote of zeer grote kans op actie tegen onrechtvaardige wet (98, 02, 03)	23,8	29,9	32,2	29,6	38,2	27,5	27,7 N = 4593 $\chi^2 = 56,1$ *
8. % Scoort minstens 2 van 13 activiteiten (98)	41,4	42,8	47,0	30,8	49,3	48,0	45,4 N = 1813 $\chi^2 = ns$
9. % Wel eens politieke partij en/of krant, tv, radio ingeschakeld (98, 02)	13,3	16,6	19,3	17,4	19,1	16,4	16,0 N = 3382 $\chi^2 = ns$
10. % Meegedaan aan actiegroep en/of protestmars, demonstratie (98, 02)	15,8	16,8	22,6	8,7	26,2	27,0	22,3 N = 3382 $\chi^2 = 60,3$ *
11. % In verkiezingstijd informatie op internet gezocht (98, 02, 03)	15,4	14,8	19,6	14,3	23,7	23,7	20,1 N = 3866 $\chi^2 = 38,2$ *
12. % Heeft minstens iets van debatten op tv gezien (98, 02, 03)	71,9	75,2	73,3	70,0	77,6	74,5	73,9 N = 4615 $\chi^2 = ns$

* Significant op 0,05

ns: niet significant

a. Alleen significant wanneer de categorie 'anders' in de berekening wordt meegenomen.

Leesvoorbeeld:

76,3 % van de katholieken heeft bij beide verkiezingen, gemeentelijk *en* parlementair, gestemd. Dit cijfer is berekend op basis van in totaal 3752 respondenten.

De chi-kwadraat is significant op 0,05, wat betekent dat we de nulhypothese - er is geen verband tussen denominatie en stemmen - verwerpen. We concluderen daarom dat de denominatie invloed heeft op het wel of niet stemmen.

**Bronnen: DPES, 1998 (1999)
DPES, 2002/2003 (2005)**

De eerste conclusie die moet worden getrokken naar aanleiding van deze tabel is dat ondanks de secularisering en ontzuiling (zie inleiding), denominationele verschillen blijven bestaan.

Opvallend is de grote invloed van de denominatie op het lid zijn van een politieke partij. De invloed van de denominatie op deze variabele is verreweg het grootst. Ook de invloed van de denominatie op het stemgedrag is significant, doch is van veel minder invloed dan op het lid zijn of zijn geweest van een politieke partij.

Uit de gegevens merken we tevens dat gereformeerden het meest participeren. Op ongeveer de helft van de activiteiten scoren ze het hoogste gemiddelde. De categorie 'anders kerkelijken' is, naar we al verwachten, een niet te plaatsen categorie. Soms scoort ze verrassend laag (stemmen) dan weer verrassend hoog (ingespannen voor een landelijke of gemeentekwestie).

We komen nog terug op deze cijfers door ze te combineren tot een complete schaal.

Tabel 3.2: percentage participierenden per kerkgangfrequentie

Participatie-activiteit	(bijna) nooit	Paar keer per jaar	1 keer per maand	2 of drie keer per maand	1 keer per week of vaker	totaal
1. % lid of lid geweest van een politieke partij (98, 02)	12,3	10,4	14,5	13,7	26,1	13,9 N = 4005 c = 0,07 *
2. % Gestemd bij laatste gemeente- én parlementaire verkiezingen (98, 02)	69,6	73,4	85,4	85,5	88,0	74,9 N = 3758 c = 0,11 *
3. % Ingespannen voor landelijke en/of gemeentekwestie (02, 03)	28,2	28,9	27,1	37,3	31,9	29,3 N = 2829 c = 0,03 *
4. % Meer dan één van vier activiteiten rond verkiezingen gedaan (98, 02)	15,4	17,1	25,5	15,6	23,5	17,4 N = 3387 c = 0,06 *
5. % Leest dagelijkse krant (98, 02, 03)	88,3	91,0	90,6	90,3	89,9	89,3 N = 5071 c = 0,02 *
6. % Leest verkiezingsnieuws 'vaak' of '(bijna) altijd' (98, 02, 03)	54,7	54,2	58,2	46,6	50,4	50,8 N = 4364 c = - 0,04 *
7. % Kans op handelen tegen onrechtvaardige wet is groot of zeer groot (98, 02, 03)	26,4	28,2	26,0	31,1	31,4	27,7 N = 4595 c = 0,03 *
8. % Scoort minstens 2 van 13 activiteiten (98)	45,5	41,8	55,5	43,2	47,3	45,4 N = 1814 c = ns
9. % Wel eens politieke partij en/of krant, tv, radio ingeschakeld (98, 02)	16,0	13,8	17,2	15,1	19,1	16,0 N = 3387 c = ns
10. % Meegedaan aan actiegroep en / of demonstratie (98, 02)	25,0	17,2	22,4	25,5	17,8	22,3 N = 3387 c = 0,04 *
11. % In verkiezingstijd informatie op internet gezocht (98, 02, 03)	22,1	21,4	15,1	18,4	13,7	20,2 N = 3873 c = - 0,05 *
12. % Heeft minstens iets van debatten op tv gezien (98, 02, 03)	73,2	77,6	77,2	71,0	74,4	73,9 N = 4622 c = - 0,01 *

*. Significant op 0,05
ns: niet significant

Bronnen: DPES, 1998 (1999)
DPES, 2002/2003 (2005)

Wat eigenlijk wel direct opvalt aan de voorgaande tabel, is dat kerkgang niet heel veel uitmaakt voor de politieke participatie. Alleen de invloed op het stemmen is duidelijk. Bovendien loopt die invloed ook nog ‘netjes’ op met een oplopende kerkgang. Hoe vaker iemand naar de kerk gaat, des te groter de kans dat die persoon bij de verkiezingen stemt. De invloed van kerkgang op het lid zijn van een politieke partij is niet zo duidelijk te identificeren. De categorie ‘minstens één keer per week naar de kerk’ is verreweg het vaakst lid van een partij, maar het loopt verder niet rechtlijnig af naar mensen die minder vaak naar de kerk gaan. Een verklaring ligt echter al snel voor de hand. Van de denominaties hebben alleen de gereformeerden twee keer per zondag diensten, waardoor ze sneller een kerkgang van minstens één keer per week zullen bijwonen. Het volgende tabelletje laat hierover geen misverstanden bestaan. Het aandeel gereformeerden is fors lager onder mensen die minder vaak naar de kerk gaan.

Tabel 3.3: Percentage gereformeerden per kerkgangfrequentie

(bijna) nooit	Paar keer per jaar	1 keer per maand	2 of drie keer per maand	1 keer per week of vaker
1,7	3,9	9,1	16,7	35,6

Bronnen: DPES, 1998 (1999); DPES, 2002/2003 (2005)

3.1.2 Het verband tussen kerkgang en politieke participatie in een gecombineerde schaal

Om nu iets te kunnen zeggen over de invloed van religie op het *geheel* van voorgaande participatie-activiteiten, volgen tabellen waarin al die activiteiten zijn samengevoegd tot één grote schaal. Omdat niet alle variabelen zijn gebaseerd op dezelfde NKO's, kunnen niet alle onderzochte variabelen in de schaal betrokken worden. Echter, wanneer we de variabelen kiezen die *tenminste* voorkomen in '98 en '02, dan blijven er van de 12 onderzochte categorieën nog 10 over. Er ontstaat dus een schaal waarop een respondent kan scoren van 0 tot en met 10 (Deze schaal noemen we ‘index 1’). Dit betreft dus een schaal, bestaande uit de participatie-activiteiten die zijn onderverdeeld in veel en weinig participatie. De gemiddelde scores, per denominatie of per kerkgangfrequentie, worden vervolgens met elkaar vergeleken aan de hand van de ‘student’s

T-toets' (t-waarde). Omdat we uit de vorige tabellen kunnen opmaken dat vooral 'stemmen' en 'lid zijn van een partij' behoorlijke verschillen tussen denominaties en kerkgangfrequenties opleveren, herhalen we dezelfde procedure voor een schaal van 8 punten ('Index 2') met 'stemmen' en 'lid zijn van een politieke partij' eruit gelaten. Zo kunnen we zien of de eventuele verschillen puur afhankelijk zijn van deze twee variabelen. Dit alles levert de volgende cijfers op.

Tabel 3.4: Gemiddelde score op participatie-index 1 en 2, per denominatie*

Denominatie	N	Gemiddeld aantal activiteiten	
		Index 1**	Index 2**
Gereformeerd	185	4,7 (a)	3,5 (a)
Anders	85	4,5 (a b)	3,6 (a d)
Ned. Hervormd	291	4,2 (b)	3,2 (b c)
Onkerkelijk	1071	4,2 (b)	3,3 (a c e)
Katholiek	604	4,0 (c)	3,1 (b)
Islamitisch	8	3,0 (d)	2,5 (b d e)
Totaal	2244	4,2	3,3

Tabel 3.5: Gemiddelde score op participatie-index 1 en 2, per per frequentie in kerkgang*

Frequentie Kerkgang	N	Gemiddeld aantal activiteiten	
		Index 1	Index 2
≥ 1 keer/ week	300	4,5 (a d)	3,3 (a)
2 à 3 keer/maand	141	4,4 (b d)	3,3 (a c)
1 keer/maand	128	4,4 (a b)	3,3 (a b)
Paar keer/jaar	471	4,0 (c)	3,1 (b c)
(bijna) nooit	1207	4,2 (b)	3,3 (a)
Totaal	2247	4,2	3,3

*de verschillen tussen de denominaties tussen de kerkgangfrequenties zijn significant op 0,05 wanneer ze geen overeenkomstige letter achter hun score hebben.

** Index 1 is een schaal op basis van alle 10 gemeten activiteiten. Index 2 is op basis van al die activiteiten min 'stemmen' en 'partijlidmaatschap'.

Leesvoorbeeld: Het gemiddeld aantal activiteiten dat katholieken ondernemen op een schaal van 10 (Index 1) is 4,0, dat van Nederlands Hervormden 4,2. Dit verschil is significant op 0,05 omdat de letters achter de scores verschillen. Het verschil tussen Gereformeerd (4,7) en Anders (4,6) is *niet* significant omdat ze de 'a' overeenkomstig hebben.

Bronnen: DPES, 1998 (1999)

DPES, 2002/2003 (2005)

Over de hele participatieschaal, waarbij we 10 activiteiten konden meten, heeft kerkgang invloed, al is deze niet groot en is de invloed niet *altijd* significant voor wat betreft verschillen in alle denominaties en kerkgangfrequenties. Wanneer we het gemiddeld aantal ondernomen activiteiten onderzoeken, scoren de gereformeerden het hoogst en zijn de verschillen met de andere denominaties allemaal significant, behalve met 'anders', die de op één na hoogste score heeft.

De verschillen slinken zoals we hadden gedacht behoorlijk als we stemmen en lid zijn van een politieke partij weglaten uit de schaal. Wel blijven de gereformeerde en anders gelovigen nog het meest participeren, wat betekent dat we het feit dat zij veel participeren niet helemaal kunnen afschuiven op stemmen en lid zijn van een politieke partij. De 'anders religieuzen' participeren veel, maar zoals al aangegeven, is het moeilijk om hierover iets zinvol te kunnen zeggen. De respondenten vormen een te gevarieerde groep aan allerlei soorten religies, christelijk en niet-christelijk. Wat verder opvalt is dat de katholieken weinig participeren.

Verder zien we dat de verschillen per denominatie vaker significant zijn dan de verschillen per frequentie in kerkgang. Dit gegeven wordt niet weerlegd door grote verschillen in het aantal respondenten. Deze verschillen namelijk erg weinig. Ook ligt dit verschil niet aan het aantal antwoordcategorieën (het aantal antwoordcategorieën kan invloed uitoefenen op de chi-kwadraat): indien we de kerkgangfrequenties samenvoegen tot 2 of 3 categorieën, blijft overeind dat denominatieverschillen groter zijn dan kerkgangfrequentieverschillen. Wat we al concludeerden over het lid zijn van een politieke partij, concluderen we nu over de gehele schaal: de denominatie van respondenten heeft een grotere invloed dan de kerkgangfrequentie.

3.2 Het verband tussen kerkgang en politieke houding

Nu volgen er twee tabellen over het verband kerkgang - politieke houding. Wederom geldt dat de islamitische respondenten worden weggelaten uit de berekening van de statistische maten. In geen van de variabelen treedt een verandering in de significantie van een verband op wanneer we de respondenten uit 'anders' weglaten uit de berekening.

Tabel 3.6: politieke houding naar denominatie procenten

Politieke houding	Katholiek	Nederlands Hervormd	Gereformieerd	Islamitisch	Anders	Onkerkelijk	Totaal
% maximaal '1 (uit 4) cynisch'	50,3	49,9	55,1	56,7	47,3	53,2	52,0 N = 4648 $\chi^2 = 21,4^*$
% 'minstens twee (uit 3) zelfvertrouwen	38,0	39,2	43,9	40,7	49,5	48,9	44,5 N = 4647 $\chi^2 = 58,9^*$
% 'minstens '4 (uit 5) extern vertrouwen'	34,3	35,4	46,0	30,0	37,2	41,7	39,1 N = 4648 $\chi^2 = 45,9^*$
% minstens '3 (uit 4) politieke interesse'	30,6	31,5	35,2	15,4	31,5	31,5	31,4 N = 5266 ns

Tabel 3.7: politieke houding naar kerkgangfrequentie in procenten

Politieke houding	(Bijna) nooit	Paar keer per jaar	1 keer per maand	2 of drie keer per maand	1 keer per week of vaker	Totaal
% 'maximaal 1 (uit 4) cynisch'	51,6	52,6	50,9	53,4	52,6	52,0 N = 4655 ns
% 'minstens twee (uit 3) zelfvertrouwen	47,0	42,8	40,1	45,7	37,6	44,5 N = 4654 c = -0,05 *
% 'minstens 4 (uit 5) extern vertrouwen'	38,8	39,6	39,8	41,9	38,0	39,1 N = 4655 ns
% 'minstens 3 (uit 4) politieke interesse'	31,8	27,7	33,8	35,2	32,6	31,4 N = 5273 ns

* Significant op 0,05

ns: niet significant

Bronnen: DPES, 1998 (1999); DPES, 2002/2003 (2005)

Leesvoorbeeld: Van de katholieken is 50,3 procent 0 of 1 uit 4 cynisch

Wat gelijk opvalt indien we de twee tabellen beschouwen, is dat hier de score op een politieke houding veel meer afhangt van de denominatie dan van de kerkgangfrequentie. De invloed van de kerkgangfrequentie kan bijna worden verwaarloosd op een heel licht verband met zelfvertrouwen na. Hier geldt heel lichtjes: hoe vaker men kerkt, hoe minder politiek zelfvertrouwen men heeft. De rechtlijnigheid van dit verband wordt echter op een bijzonder manier verbroken doordat de respondenten die 2 tot 3 keer per maand naar de kerk gaan, erg hoog scoren op zelfvertrouwen.

De denominationele verschillen laten een ander verhaal zien: de verschillen die hier optreden zijn behoorlijk groter dan die bij kerkgangfrequenties, vooral bij extern- en zelfvertrouwen. Een hoog zelfvertrouwen betekent allermindst een hoog extern vertrouwen. Gereformeerden scoren een relatief laag zelfvertrouwen t.o.v. de onkerkelijken en de categorie 'anders', bij extern vertrouwen is het andersom. Belangrijk om te constateren is verder nog dat kerkelijkheid op beiden manieren niet significant samenhangt met politieke interesse; de belangrijkste van de vier houdingen wat betreft de invloed op participatie.

3.3 Het verband tussen de politieke houding en politieke participatie

De volgende tabel beschrijft het verband tussen de politieke houding en de politieke participatie van respondenten. De politieke houdingen vormen de onafhankelijke variabelen. Hierbij wordt in de tabelbijlage aangegeven hoe de schalen voor de verschillende houdingen samengesteld zijn.

Tabel 3.8: correlatie tussen politieke houdingen en participatie-activiteiten

1814 ≤ N ≤ 5077

Participatie-activiteit		Politiek Cynisme 0-4	Politiek Zelfvertrouwen 0-3	Politiek Vertrouwen 0-5	Politiek Extrem Vertrouwen	Politieke Interesse 0-4
1. Lidmaatschap politieke partij (98, 02)	c	ns	0,099 *	0,053 *	0,200 *	
2. Stemmen (98, 02)	c	-0,089 *	0,108 *	0,122 *	0,212 *	
3. Inspanning voor een specifieke kwestie (02, 03)	c	-0,033 *	0,116 *	0,076 *	0,127 *	
4. Activisme in verkiezingstijd (98, 02)	c	ns	0,077 *	0,078 *	0,139 *	
5. Krant lezen (98, 02, 03)	c	ns	0,090 *	0,049 *	0,196 *	
6. Verkiezingsnieuws lezen (98, 02, 03)	c	ns	0,219 *	0,058 *	0,468 *	
7. Kans op actie tegen een onrechtvaardige wet (98, 02, 03)	c	-0,036 *	0,164 *	0,135 *	0,129 *	
8. Aantal ondernomen politieke activiteiten (98)	c	ns	0,239 *	0,107 *	0,213 *	
9. Inschakelen van een politieke partij of van media (98, 02)	c	ns	0,096 *	0,038 *	0,116 *	
10. Actievoeren / demonstreren (98, 02)	c	-0,074 *	0,097 *	0,121 *	0,056 *	
11. Informatief internetten gedurende verkiezingsperiode (98, 02, 03)	c	-0,054 *	0,130 *	0,069 *	0,096 *	
12. TV verkiezingsdebatten volgen (98, 02, 03)	c	ns	0,217 *	0,084 *	0,264 *	

* significant op 0,05

ns: niet significant

Leesvoorbeeld: Het verband tussen 'politiek cynisme' (gemeten in een olopende schaal van 0 t/m 4) en 'actievoeren / demonstreren' (3 olopende categorieën) is zeer licht negatief, maar wel significant op 0,05. Dit betekent dat in zeer geringe mate geldt dat hoe cynischer men is, hoe minder men demonstreert of actievoert.

Bronnen: DPES, 1998 (1999)
DPES, 2002/2003 (2005)

Van de vier onderzochte politieke houdingen is de politieke interesse veruit de meest invloedrijke factor die van invloed is op het meedoen aan politieke activiteiten. Geïnteresseerde mensen participeren een stuk meer, wat natuurlijk ook in de lijn der verwachtingen ligt. Alleen voor wat betreft de invloed op het demonstreren of actievoeren, scoort de politieke interesse het laagst. Wat misschien minder in de lijn der verwachtingen ligt is dat politiek cynisme veruit de minst invloedrijke politieke houding is. Hoe cynisch of niet cynisch mensen ook zijn, men participeert er niet minder om. Tussen interesse en cynisme bevinden zich extern- en zelfvertrouwen. Van deze twee houdingen is het politiek zelfvertrouwen duidelijk de meest invloedrijke, doch beide houdingen lopen qua invloed ver achter op interesse. Het sterkste verband dat we vinden is die tussen politieke interesse en het lezen van nieuws rondom verkiezingen.

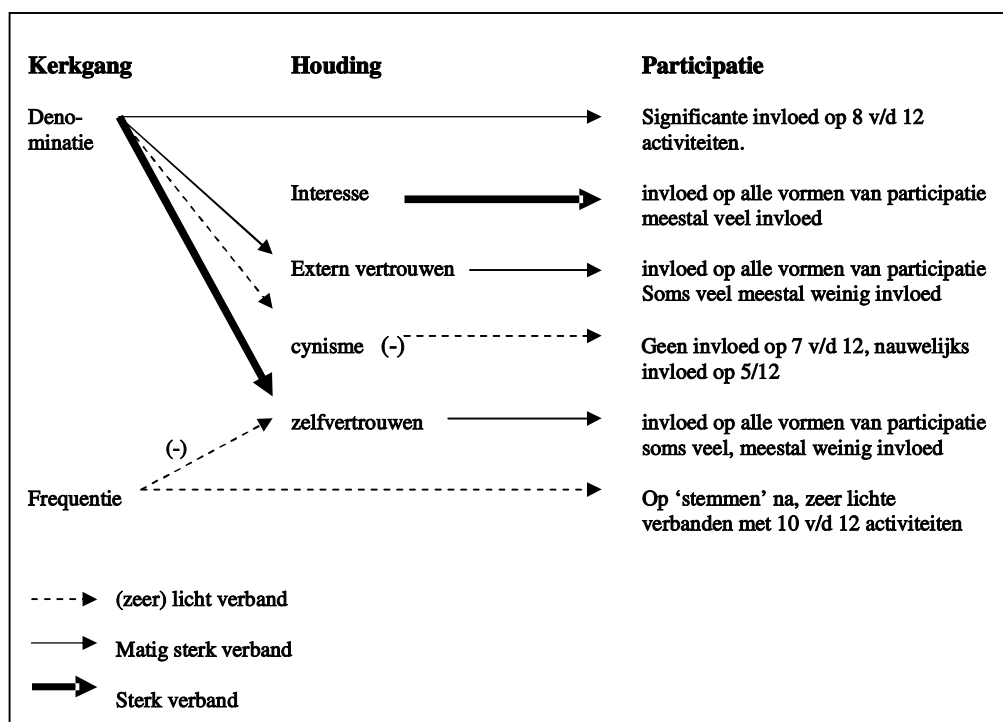

3.4 De intermediaire rol van de politieke houding.

Om de intermediaire rol van de politieke houding te onderzoeken moeten we nagaan of het verband tussen kerkgang en participatie standhoudt als we onderscheid maken tussen respondenten met een 'goede' en met een 'slechte' politieke houding.

Om precies te weten welke verbanden we op deze manier moeten onderzoeken herhalen we schematisch nog even de resultaten tot nu toe.

figuur 3.1: schematische weergave van de verbanden tussen kerkgang, houding en participatie

Wat gebeurt er met het verband tussen de kerkgangfrequentie en participatie wanneer we controleren voor de politieke houding? Om dit te weten te komen voegen we de drie politieke houdingen die ertoe doen (extern- en zelfvertrouwen en interesse) samen en verdelen deze in twee groepen: een goede en een slechte politieke houding. Iemand met een goede politieke houding heeft minstens 2 uit 3 'goede' politieke houdingen. Uit voorgaand schema wordt duidelijk dat er soms geen of nauwelijks een verband bestaat tussen kerkgang en participatie. Voor die

activiteiten die geen verband vertonen heeft het ook geen zin om te controleren voor de politieke houding.

We controleren slechts een selectie van duidelijke verbanden voor de politieke houding van respondenten. Allereerst het verband tussen kerkgangfrequentie en stemmen.

Tabel 3.9: Het verband (c) tussen kerkgangfrequentie en verschillende participatie-activiteiten gecontroleerd voor politieke houdingen.

c	Niet	Cynisme		Extern vertr.		Zelfvertr.		Interesse	
	gecorrigeerd	Veel	weinig	Veel	weinig	Veel	weinig	Veel	weinig
Stemmen	0.11*	0.10*	0.09*	0.08*	0.11*	0.07*	0.14*	0.07*	0.17*
Lid v. partij	0.07*	0.07*	0.07*	0.09*	0.04*	0.07*	0.08*	0.10*	0.03*

Tabel 3.10: Het verband (V) tussen denominatie en verschillende participatie-activiteiten gecontroleerd voor de mate van politieke houdingen.

V	ongecontroleerd	Cynisme		Extern vertr.		Zelfvertr.		Interesse	
		Veel	weinig	Veel	weinig	Veel	weinig	Veel	weinig
Stemmen	0.08*	0.08*	0.09*	0.08*	0.09*	0.11*	0.09*	0.07*	0.11*
Lid v. Partij	0.16*	0.19*	0.15*	0.16*	0.18*	0.14*	0.19*	0.16*	0.15*
Protesteren	0.12*	0.10*	0.15*	0.07*	0.15*	0.10*	0.14*	0.14*	0.16*

* Significant op 0,05

Bronnen: DPES, 1998 (1999); DPES, 2002/2003 (2005)

Allereerst blijft belangrijk om te constateren dat verbanden tussen religie en participatie, significant, maar klein zijn.

Indien de ongecontroleerde relaties tussen kerkgang en de drie participatievormen niet wijzigt wanneer we onderscheid maken tussen mensen die een goede of slechte politieke houding hebben, dan concluderen we dat er geen intermediaire rol is van de politieke houding en dat de relatie kerkgang - participatie (behoudens andere, niet bestudeerde variabelen) intrinsiek is. Dit is bijvoorbeeld zuiver het geval wanneer we het verband tussen mate van kerkgang en stemmen, controleren voor cynisme.

Nergens vinden we een verdwijning van de oorspronkelijke relatie wanneer we voor de politieke houding controleren. Dit betekent dat voor geen enkele houding geldt, dat deze de eigenlijk veroorzaker is van het verband tussen kerkgang en participatie. In de meeste gevallen wordt echter de relatie gespecificeerd: mensen met een slechte politieke houding hebben relatief meer aan kerkgang als participatiebevorderaar dan mensen met een goede politieke houding. Dit is het

duidelijkst zichtbaar bij het verband tussen mate van kerkgang en stemmen, gecontroleerd voor politieke interesse.

4. Conclusies

We begonnen dit onderzoek met interesse in de verhouding tussen kerkgang en participatie. Dit naar aanleiding van het gegeven dat veel onderzoek erop wijst dat er een grote invloed kan uitgaan van kerkgang op de politieke participatie. Verder gingen we na of, wanneer we een verband zouden vinden, dit zich misschien zou laten verklaren doordat de politieke houding van de kerkgangers beïnvloedt zou zijn door hun kerkgang zijn.

4.1 Is er een verband tussen kerkgang en politieke participatie?

4.1.1 Jazeker...

Het allerleerste antwoord op deze hoofdvraag moet ongetwijfeld 'ja' zijn. En misschien is dit in relatie tot de nadruk op secularisering en ontzuiling van hedendaags onderzoek een lichte verrassing. Gereformeerden participeren het meest, zelfs als de twee bekende voorbeelden - kerkelijken stemmen meer en zijn vaker lid van een politieke partij - wegvallen. De 'Anders' religieuzen volgen de gereformeerden op voet, maar zoals uitgelegd valt hierover verder weinig te zeggen vanwege hun diversiteit en de kleine grootte van de denominaties die zich in deze categorie bevinden.

Ook in negatief opzicht is er een verband aanwijsbaar: katholieken participeren. Bijzonder is dat ze zo weinig participeren vergeleken met de andere christelijke groepen de hervormden en de gereformeerden. Zou hier dan sprake zijn van het verschil in kerkcultuur waar we over spraken in hoofdstuk 2?

4.1.2 Maar...

Kerkgang heeft beduidend minder invloed op de participatie dan denominatie en het is al helemaal niet zo dat de kleine invloed die er wel is, zich netjes uit in een rechtlijnig verband van 'meer participatie bij meer kerkgang' of andersom. Degenen die het vaakst naar de kerk gaan participeren het meest, degenen die het minst vaak gaan, participeren niet het minst. Bovendien slinken de verschillen tussen de groepen kerkgangers naar niet-significante proporties wanneer stemmen en lid zijn van een politieke partij weggelaten worden. Ook geldt dat de verschillen bij deze twee categorieën te verklaren zijn door het feit dat gereformeerden meer participeren en meer naar de kerk gaan. Het is dus meer het gereformeerd zijn dan het vaak naar de kerk gaan wat er hier toe doet.

Het is ook weer niet zo zo dat de mate van kerkgang helemaal geen invloed zou hebben. Er zijn per participatie-activiteit soms duidelijke verschillen tussen de kerkgangfrequenties. Deze verschillen zijn echter niet te plaatsen in een duidelijk te interpreteren kader. Steeds weer scoort een andere kerkgangfrequentie hoog, dan weer laag. Opvallende uitzondering is misschien nog dat mensen die 'een paar keer per jaar' naar de kerk gaan wel structureel erg weinig participeren. Verder kan overkoepelend ook nog gezegd worden dat kerkgang wel verschil maakt, maar niet *veel*. Verbanden die er zijn, zijn klein.

4.2 Wordt dit verband veroorzaakt door een beïnvloeding van de politieke houding?

Nee, is het antwoord dat opkomt na het bezichtigen van de cijfers. Voor wat betreft de invloed van de *mate* van kerkgang op participatie via de politieke houding kunnen we kort zijn: er is geen benoemenswaardige invloed te bespeuren. Het maakt niet uit hoe vaak je naar de kerk gaat; het verandert zo goed als niets aan je politieke houding, dus ook niet aan participatie via de politieke houding. Alleen 'zelfvertrouwen' vertoont significante verschillen per kerkgangfrequentie. Echter: zelfvertrouwen beïnvloedt participatie positief, kerkgang beïnvloedt zelfvertrouwen licht negatief, maar toch participeren de frequentste kerkgangers het meest. We sluiten daarom uit dat de mate van kerkgang indirecte invloed op de participatie uitoefent door de beïnvloeding van de politieke houding.

Het wordt een ander verhaal wanneer we het over de denominatie gaan hebben. Er zijn een aantal cijfers die spreken voor een positieve beantwoording van de onderzoeksvraag:

- Gereformeerden participeren het meest en hebben wanneer we de vier houdingen samen nemen, de 'beste' politieke houding.
- Katholieken participeren weinig en hebben vaak een 'slechte' politieke houding.

Echter, we hadden al geconcludeerd dat cynisme (en in mindere mate 'extern vertrouwen') weinig tot geen invloed heeft op de participatie. Deze verbanden kunnen we dus al uitsluiten, omdat, hoe erg ze ook beïnvloed worden door kerkelijk zijn, het alsnog weinig tot geen invloed zal hebben op participatie. Interesse is de belangrijkste politieke houding wat betreft de invloed op participatie, maar... interesse wordt weer het minst beïnvloed door de denominatie. Dan blijft over zelfvertrouwen als potentiële factor tussen kerkgang en participatie. Maar hier geldt dat de cijfers juist weer tegen ons model in spreken. Mensen met veel zelfvertrouwen participeren meer, maar gereformeerden hebben juist weinig zelfvertrouwen en participeren toch het meest.

Kortom, het is niet zo dat de verschillen in participatie die we ontdekken bij kerkgangers, verklaard kunnen worden doordat kerkgang de politieke houding zou beïnvloeden.

4.3 Wat betekent dit?

Moet de overheid zich zorgen maken over de kwaliteit van de democratie wanneer Nederland verder seculariseert? Moet de overheid aan het evangeliseren om actieve burgers te creëren? Het antwoord op deze vragen ligt, ook al voordat we aan dit onderzoek begonnen, voor de hand. De overheid moet zich gezien ons geloof in de scheiding van kerk en staat, verre houden van inmenging in religie. Dit onderzoek geeft aan dat hier behalve principiële ook geen praktische motieven voor zijn. De democratie niet gered hoeft en kan worden door een eventuele, oplevende religiositeit in Nederland.

Wel valt er een les te trekken uit het feit dat cynisme en extern vertrouwen van burgers blijkbaar zeer weinig invloed uitoefenen op de mate waarin zij participeren. De cynische houding uit het citaat van de inleiding hoeft beleidsmakers geen zorgen te baren, voor zover het hun deelname aan de politiek van de samenleving behelst. Dit zegt uiteraard niet dat cynisme niet voorkomen hoeft te worden, of dat het niet op een andere manier schadelijk is voor de democratie. Zo zou het goed kunnen dat cynische mensen extremer stemmen. Een kleine test wijst uit dat voor deze stelling zeker cijfers gevonden kunnen worden: Van de mensen die in 2002 LPF stemden, was 42 procent maximaal (dat is 3 uit 3) cynisch, gevolgd door de SP met 25 procent maximaal cynische kiezers (gegevens: nko 2002). Nu moet men natuurlijk voorzichtig zijn met termen als extreem links of rechts, maar duidelijk is dat deze partijen zich ver van het midden bevinden.

Als de overheid werkelijk wil dat mensen actief deelnemen aan de politieke besluitvorming, ligt de beïnvloeding van de interesse van mensen voor politiek het meest voor de hand. Dit maakt het allemaal niet makkelijker. Hoe maak je iets interessant voor de Nederlandse bevolking? Moeten politici massaal aan de rapnummers? Zijn referenda goede middelen om de burger geïnteresseerd te maken?

Het Fortuyn-effect - het verschijnsel dat tijdens de deelname van Pim Fortuyn aan onze politiek een enorme stijging in de politieke interesse was te meten - doet onze hoop op de maakbaarheid van het fenomeen politieke interesse verder slinken. Waar halen we een nieuwe Pim Fortuyn vandaan? Zit er niets anders op dan te wachten op de volgende charismatische - of misschien beter: 'controversiële' - partijleider?

5. Discussiepunten en onderzoek in de toekomst

5.1 Problemen met het concept ‘denominatie’

Zoals ook in de inleiding werd verteld, is de algemene trend in Nederland dat verzuiling doorgaat en de kerken leeglopen. Mensen binnen denominaties hechten minder waarde aan de eigen ideeën, maar vullen hun kerkelijke en religieuze leven steeds persoonlijker in. De individualisering helpt ook een handje en interkerkelijke invloeden zoals ‘evangelicalisering’ krijgen door de ontzuiling kans om meerdere denominaties te treffen. Dit houdt in dat de denominatie in de toekomst een steeds minder onderscheidend kenmerk van kerkelijke mensen zal zijn. Onderzoek dat in de toekomst inzicht wil verwerven in de effecten van kerkgang en religie moet, om hier rekening mee te houden, steeds meer vragen naar persoonlijke geloofsbeleving stellen. De kerk waartoe men behoort is een steeds minder goede graadmeter voor opvattingen en handelingen in de maatschappij. Dit is behalve een tip voor toekomstend onderzoek, ook een tekortkoming van onderhavig onderzoek: we beschikken met het NKO niet over persoonlijke geloofsvragen en moeten het doen met kerkgang en denominatie. Een waarschuwing tegen de op de loer liggende interpretaties ‘kerkgangfrequentie is de mate van religiositeit’ en ‘denominatie meet op wat voor manier men religieus is’ is hier dan ook op zijn plaats.

5.2 Selectieve non-respons onder deelnemers

De aantallen respondenten zien er voor deze laatste drie edities van het NKO als volgt uit:

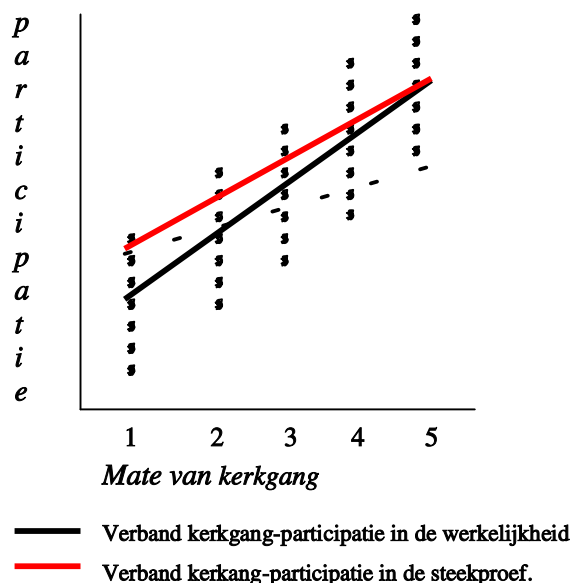
Tabel 5.1: respons in het NKO

Jaartal & golf NKO	N	Respons
1998 eerste golf	2101	50% van de bereikte personen
tweede golf	1814	86% van de respondenten uit de 1 ^e golf
2002 eerste golf	1907	39% van de bereikte personen
tweede golf	1574	83% van de respondenten uit de 1 ^e golf
2003 panel van 2002	1287	81 % van de respondenten uit de 2 ^e golf 2002
nieuw panel	1271 +	?
totaal	2558	

Bronnen: DPES Codebook 1998 & 2002-2003

Zoals blijkt uit deze cijfers is er een behoorlijke non-respons. Deze getallen schieten zelfs nog tekort omdat eigenlijk ook de mensen die helemaal niet bereikt zijn onder de non-respons vallen. Uit een onderzoekje onder de non-respondenten uit het NKO van 1998 blijkt dat mensen die niet geïnteresseerd zijn in politiek minder vaak meedoen aan het NKO (Thomassen red, 2000, p. 230). Nu wil dit niet gelijk zeggen dat politiek *participerenden* ook oververtegenwoordigd zijn. Echter, zoals we hebben ontdekt: mensen die geïnteresseerd zijn in de politiek, participeren meer. We kunnen er dus vanuit gaan dat mensen die participeren oververtegenwoordigd zijn. Wat dit met de onderzoeksgegevens doet, laat het volgende fictieve voorbeeld zien. Voor de duidelijkheid vallen alle respondenten onder de stippellijn door de selectieve non-respons weg.

Fig. 3: Verband kerkgang - participatie van werkelijkheid naar steekproef

De nieuwe regressielijn is minder stijl; de sterkte van het verband in de steekproef is dus kleiner dan in de realiteit. Dit betekent dat waar in ons onderzoek er een duidelijk rechtlijnig verband bestaat tussen de frequentie van kerkgang en politiek activisme, (eigenlijk dus alleen bij 'stemmen') dit verband in de werkelijkheid waarschijnlijk nog duidelijker aanwezig zal zijn.

Naar: King, Keohane & Verba (1994, pp.129-135)

Bijlage A: Hercodering van de denominatie

De denominaties zoals die gevonden werden in het NKO zijn gehercodeerd in de categorieën van het onderzoek.

Tabel A1: denominaties gemeten in het NKO

Gezindte 1998	%	Gezindte 2002/2003	%
1. Roman Catholic	27.8	1. Roman Catholic	24,8
2. Dutch Reformed	10.9	2. Dutch Reformed	11,6
No direction	5.1		
Vrijzinnige Richting	1.9	Vrijzinnige Richting	2,5
Midden Orthodox	1.4	Midden Orthodox	1,2
Gereformeerde Bond	1.3	Gereformeerde Bond	1,1
Confessioneel	1.0	Confessionele richting	1,5
Other	0,0 (N = 1)	other	5,3
Don't Know	0.2		
3. Calvinist	6.8	3. Other Reformed	8,6
Synodaal	4.1	Synodaal	4,0
Vrijgemaakt (art.31)	0.9	Vrijgemaakt (art.31)	1,5
		Nederlands gereformeerd	
Buiten Verband	0.3	(Buiten Verband)	0,4
Christelijk Gereformeerd	0.6	Christelijk Gereformeerd	1,2
Gereformeerde Gemeenten	0.9	Gereformeerde Gemeenten	0,8
Oud Gereformeerd	0.0	Oud Gereformeerd	0,1
Don't Know	0.0	Reformed other	0,6
4. General Protestant (SOW)	1.8		
5. Other Christian	3.0		
Apostolische beweging	0.4		
Baptisten	0.3		
Doopsgezind	0.2		
Luthers	0.1		
Remonstrants broederschap	0.1		
(Vrije) evangelische gemeente	0.9		
Zevendedagsadventisten	0.0		
Syrisch orthodox	0.0		
Jehova's Getuigen	0.2		
Leger des Heils	0.0		
Other	0.1		
Uncodable	0.0		
No Answer	0.1		
6. Islamic	1.0	4. Islam	0,6
7. other religion	1.4	4. Other	4,7
Joods	0.2		
Hindoestaans	0.5		
Humanisme	0.1		
Boedhisme	0.2		
Other	0.1		
Uncodable	0.2		
No Answer	0.0		
8. System (no religion)	47.2	5. System (no religion)	49,4
994. uncodable	0.0		
997. Don't Know	0.0	6. Don't Know	0,2
998. No Answer	0.0	7. No Answer	0,1
Totaal	100		
	(N = 2101)		(N = 3178)

Bron: DPES Codebooks '98 (pp. 276-278) & '02/'03 (pp. 534-535)

1998	2002/2003	Dit onderzoek
Roman Catholic	Roman Catholic	1. Katholiek
Dutch Reformed	Dutch Reformed	2. Nederlands Hervormd
Calvinist	Other Reformed	3. Gereformeerd
General Protestant (SOW)	Dutch Reformed	2. Nederlands Hervormd
Other Christian	Other	5. Anders
Other	Other	5. Anders
Islamic	Islam	4. Islamitisch
No religion	INAP	7. Geen religie
DK / NA / Uncodable	Don't know / No awnser	6. Weet niet / Geen Antwoord

Roman Catholic, Dutch Reformed, Calvinist en Islamic uit '98 spreken bij de hercodering voor zich. Ze komen overeen met respectievelijk Roman Catholic, Dutch reformed, Other Reformed en 'Islam' uit 2002/2003. General Protestant (SOW, Samen Op Weg) vormt een moeilijk geval, omdat deze variabele niet in '02/'03 voorkomt. 'Samen Op Weg' is een overkoepelend kerkverband, waar *sommige* kerken van *sommige* stromingen bij aangesloten zijn. Inmiddels is bovendien deze stroming al weer vernieuwd door de nog iets bredere Protestantse Kerk Nederland. Wel is hierover te zeggen dat binnen de SOW, de Nederlands Hervormden het grootst in aantal waren. We plaatsen daarom de 'General protestants' bij de hervormden.

In '98 waren er verder nog twee restcategorieën: 'other christian' en 'other'. In 2003 is dit onderscheid niet meer gemaakt en is alles wat niet bij de overige groepen hoort, in de categorie 'other' geplaatst. Echter, wanneer we de percentages van other christian en other uit '98 bij elkaar optellen, ontstaat er een vergelijkbaar percentage ten opzichte van de groep 'other' uit '02'03. Dit doet vermoeden dat de groepen categorieën inderdaad vergelijkbaar zijn, waardoor samenvoegen geen probleem oplevert.

Tabel 10: Denominaties in percentages in 1998, 2002 & 2003

Gezindte	1998	2002	2003	Totaal
1. Katholiek	27,8	25,2	24,2	26,0
2. Nederlands Hervormd	12,8	12,2	10,9	12,1
3. Gereformeerd	6,8	9,0	7,9	7,9
4. Islamitisch	1,0	.6	.6	0,7
5. Anders	4,4	4,4	5,2	4,6
6. Weet niet / Geen antwoord	0,1	0,3	0,4	0,2
7. onkerkelijk	47,2	48,4	50,9	48,5
totaal	100	100	100	100
	N = 2101	N = 1907	N = 1271	N = 5279

Bronnen: DPES, 1998 (1999)
DPES, 2002/2003 (2005)

Een probleem bij dit samenvoegen van de NKO's is dat in '02/'03 bij de vraag naar de denominatie een zogenaamde tweetrapsvraag en in '98 een ééntrapsvraag gebruikt is. Het verschil is dat bij de tweetrapsvraag eerst gevraagd wordt of de respondent zich tot een denominatie rekent, waarna in een tweede vraag wordt gevraagd welke dit dan is. In de ééntrapsvraag wordt gelijk gevraagd naar de denominatie, waarbij 'geen denominatie' één van de keuzemogelijkheden is. Dit verschil in vraagstelling levert aanzienlijke verschillen in het percentage buitenkerkelijken op (tot wel 20%). De tweetrapsvraag blijkt randkerkelijken sterker uit de denominaties te filteren (Becker, 2003). Bij ons is er echter nauwelijks verschil in cijfers voor '98 en '02/'03. Het verschil in niet kerkelijken in '98 en '02 is slechts twee procent. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat in '98 wel een andere vraag over religie (een stelling over God) voorafgaand aan de vraag naar de denominatie is gesteld. Deze vraag heeft waarschijnlijk de filterfunctie van de eerste vraag in de tweetrapsvraag overgenomen.

Bijlage B: De gebruikte variabelen zoals gemeten in het NKO

Politieke houdingen

1. Cynisme wordt, evenals bij de overige politieke houdingen, gemeten door een optelsom van 'positieve' antwoorden op een aantal vragen. Bij de schaal voor cynisme waren deze vragen:

1. 'Tegen beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken.'
2. 'Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit.'
3. 'Kamerlid word je eerder door je politieke vrienden dan door je bekwaamheden.'

Antwoorden: volledig mee eens, mee eens, mee oneens, volledig mee oneens.

Als een respondent antwoordde 'volledig mee eens' of 'mee eens', dan krijgt hij een punt op de schaal van cynisme. Er kan dus een score ontstaan variërend van 0 t/m 4, waarbij 4 staat voor meest cynisch.

2. Politiek zelfvertrouwen wordt gemeten door te stellen

1. 'Ik ben goed in staat een actieve rol te spelen in de politiek.'
2. 'Ik heb een goed beeld van de belangrijkste politieke problemen in ons land.'
3. 'Soms lijkt de politiek zo ingewikkeld dat mensen zoals ik het niet echt kunnen begrijpen.'

Antwoorden: volledig mee eens, mee eens, mee oneens, volledig mee oneens.

Als een respondent antwoordde 'volledig mee eens' of 'mee eens', dan krijgt hij een punt op de schaal van zelfvertrouwen. Er kan dus een score ontstaan variërend van 0 t/m 4, waarbij 4 staat voor het meeste zelfvertrouwen

3. Politiek extern vertrouwen

Samenvoeging van NKO 1998, 2002 & 2003. De stellingen in de schaal waren:

1. 'Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik.'
2. 'De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.'
3. 'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek.'
4. 'Er stemmen zoveel mensen bij verkiezingen dat mijn stem er niet toe doet.'
5. 'Meestal verliezen onze vertegenwoordigers in de Tweede Kamer al snel het contact met de mensen in het land.'

Antwoorden: mee eens of mee oneens

Als een respondent antwoordde 'mee eens', dan krijgt hij een punt op de schaal van extern vertrouwen. Er kan dus een score ontstaan variërend van 0 t/m 6, waarbij 6 staat voor het meeste extern vertrouwen

4. Politieke interesse is een schaal bestaande uit de vragen:

1. 'binnelands nieuws in de krant (bijvoorbeeld over regeringsproblemen), hoe vaak leest u dat? (bijna) altijd, vaak, zo nu en dan, zelden of nooit'.
2. 'Als er in gezelschap over binnenlands nieuws gesproken wordt, doet u dan: meestal mee met het gesprek, luistert u met belangstelling, luistert u niet of heeft u geen belangstelling?'
3. 'Leest u het buitenlandse nieuws? (bijna) altijd, vaak, zo nu en dan, zelden of nooit'
4. 'Bent u geïnteresseerd in politieke onderwerpen? Zeer geïnteresseerd, redelijk geïnteresseerd of niet geïnteresseerd'.

Als een respondent op een vraag één van de hoogste twee antwoorden gaf, dan scoort hij een punt op de schaal van interesse. Er kan dus een score ontstaan variërend van 0 t/m 5, waarbij 5 staat voor het meeste interesse.

Politieke activiteiten

1. Lidmaatschap politieke partij

Deze vraag bestaat uit 2 in het NKO gestelde vragen, namelijk:

1. bent u lid van een politieke partij?
2. zo nee, was u dat in het verleden?

De variabele in dit onderzoek is dus een combinatie van deze twee vragen wat resulteert in een *1 of 0 score*. De respondent scoort 1 wanneer de respondent lid is, of lid is geweest en hij scoort 0 wanneer geen van beiden van toepassing is..

2. Stemmen

De vragen in het NKO waren: 'Heeft u gestemd bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen?' En: 'heeft u gestemd bij de laatste parlementaire verkiezingen?' Ja of nee. De variabele in dit onderzoek is dus een optelsom van deze twee variabelen, waarbij oplopend *drie categorieën ontstaan: geen van beide, één van beide, allebei*.

3. Ingespannen voor een specifieke kwestie

In de NKO's worden twee aparte vragen gesteld:

1. 'heeft u zich in de laatste twee jaar ingespannen voor een kwestie in de buurt/gemeente?' en
2. 'heeft u zich in de laatste twee jaar ingespannen voor een kwestie in het belang van het land of de wereld?'

De in dit onderzoek gebruikte variabele is dus een optelsom van die vragen. *Er ontstaan dan drie categorieën: geen van beiden gedaan, één van beiden gedaan, allebei gedaan*

4. Activisme in verkiezingstijd

Het NKO vraagt naar 4 activiteiten die tijdens de verkiezingen gedaan kunnen worden:

1. Raambiljet of verkiezingsbord opgehangen,
2. Anderen geprobeerd over te halen om voor een bepaalde partij te stemmen,
3. Geld geschonken
4. Bijeenkomsten bezocht.

Zo ontstaat een schaal van 5 categorieën van niet actief (0) t/m meest actief (4).

5. Krant Lezen

Welke krant of welke kranten leest u dagelijks of vrijwel dagelijks? Hierbij kon de respondent kiezen tussen opgesomde nieuwsbladen, waarbij 'geen krant' ook een optie was. De respondent 'scoort' hier dus wanneer hij deze optie niet gekozen heeft, *waardoor er 2 categorieën ontstaan: 0 leest niet dagelijks een krant, 1 leest dagelijks een krant.*

6. Verkiezingsnieuws lezen

De vraag die in het NKO werd gesteld is: 'Als er in de krant nieuws over de verkiezingscampagne stond, hoe vaak las u dat dan?' *zelden of nooit, zo nu en dan, vaak, of (bijna) altijd*

7. Kans op handelen tegen een onrechtvaardige wet

De vraag die werd gesteld is: Stel de Tweede Kamer behandelt een wetsvoorstel dat u zeer onrechtvaardig of verkeerd vindt. Hoe groot is de kans dat u zou proberen daar iets tegen te doen? Is die kans *zeer groot, groot, klein of zeer klein?*

8. Aantal ondernomen politieke activiteiten

Dit is een schaal van 13 activiteiten die alleen in het NKO 1998 gebruikt is. Slechts vier van deze activiteiten komen ook voor in het NKO 2002 en 2003. Deze worden in de volgende twee variabelen nog een keer apart uitgewerkt. De vraagstelling was 'U kunt een aantal dingen doen wanneer de Tweede Kamer besluit een onrechtvaardige wet aan te nemen, welk van de volgende activiteiten heeft u wel eens ondernomen?'

1. Een minister gecontacteerd.	8. Een gemeentelijke ambtenaar gecontacteerd
2. Een parlementslid gecontacteerd	9. Meegedaan aan een actiegroep
3. Een handtekening gezet voor een actie	10. Meegedaan aan een demonstratie
4. Een belangengroepering ingeschakeld	11. Een krant ingeschakeld
5. Radio of TV ingeschakeld	12. Een klacht geuit
6. Politieke partij ingeschakeld	13. Persoon binnen departement ingeschakeld
7. Burgemeester of Wethouder gecontacteerd	

De in dit onderzoek gebruikte variabele bestaat uit 5 categorieën: respondent heeft 0, 1, 2, 3, of meer dan 3 van deze activiteiten wel eens uitgevoerd.

9. Inschakelen van een politieke partij of van de media

Wat heeft u wel eens gedaan om iets politiek aan de orde te stellen?

1. 'Krant, TV, en/of radio ingeschakeld?'
2. 'Politieke partij ingeschakeld?'

Deze twee variabelen zijn afkomstig uit een schaal van 13 politieke participatie-activiteiten, uit 1998. (Zie de vorige variabele 8.) Slechts vier van de variabelen uit deze schaal zijn herhaald in 2002, waaronder deze twee. *Er ontstaan 3 categorieën: allebei gedaan, 1 van beide of geen van beiden gedaan.*

10. Actievoeren / demonstreren

De vragen waren nu: wat heeft u wel eens gedaan om iets politiek aan de orde te stellen?

1. 'meegedaan aan een actiegroep?'
2. 'Meegedaan aan een demonstratie of een protestmars?'

Er ontstaan 3 categorieën: allebei gedaan, 1 van beide of geen van beiden gedaan

Deze twee variabelen zijn afkomstig uit een schaal van 13 politieke participatie-activiteiten, uit 1998. (Zie de vorige variabele 8.) Slechts vier van de variabelen uit deze schaal zijn herhaald in 2002, waaronder deze twee.

11. Informatief internetten gedurende verkiezingsperiode

Er is hier een relatief groot aantal missing values voor een variabele waarbij alledrie de NKO's zijn samengevoegd, dit komt omdat in 1998 het internetgebruik nog niet zo aanzienlijk was als in latere jaren.

De vraag was: 'Heeft u tijdens de verkiezingscampagne weleens het internet gebruikt om informatie over politiek te verkrijgen?' *Dit resulteert in twee categorieën: wel en niet internet gebruikt.*

12. TV verkiezingsdebatten volgen

De vraag was in de 3 NKO's steeds: 'In de weken voorafgaand aan de verkiezingen werden op de televisie debatten gehouden waaraan de lijsttrekkers van politieke partijen meededen. Heeft u deze debatten (...) gezien?' Echter de antwoordcategorieën van deze vraag verschilden per NKO in formulering en in aantal. Alleen de categorie 'niets van de debatten gezien' was in alle NKO's aanwezig. *De gebruikte schaal bestaat dan ook uit twee categorieën: wel iets gezien en niets gezien van de debatten.*

Literatuur

- Becker, J., (2003) 'De vaststelling van de kerkelijke gezindte in enquêtes: 40 of 60 procent buitenkerkelijken?'. Den-Haag: SCP
- Becker, J.W., De Hart, J., Mens, J., (1997) 'Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland'. Rijswijk: SCP
- Castenmiller, P., (1988) 'Participatie in beweging'. Rijswijk: SCP
- Campbell, D.E., (2004) 'Acts of faith: churches and political engagement', In: Political behaviour, vol. 26 (2), pp. 155-180
- Dekker, P. (1999) 'Vrijwilligerswerk vergeleken', Den Haag; Sociaal Cultureel Planbureau
- G. Dekker, J. de Hart en J. Peters, (1997) God in Nederland 1966-1996. Amsterdam: Anthos
- Dekker, P. (2002a) 'Niet-stemmers.' Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau
- Dekker, P. (2002b) 'Giften van gereformeerden aan maatschappelijke doelen in Nederland', In: Sociologische Gids, jrg 49 (4), pp.386-408
- Djupe & Tobin Grant (2001) 'Religious institutions and political participation in America', In: Journal for the scientific study of religion, vol. 40 (2), pp. 303-314
- Djupe & Gilbert (2006) 'The resourceful believer: Generating civic skills in church', In: The Journal of Politics, vol. 60 (1), pp. 116-127
- Egmond, van; Graaf, de; Eijk, van der, (1998) 'Electoral participation in the Netherlands, individual and contextual influences', In: European Journal of political research (34), pp. 281-300
- Greenberg, A. (2000). 'The church and the revitalization of politics and the community'. In: Political Science Quarterly, 115, pp. 377 – 394
- King, G., Keohane, R.O., & Verba, S. (1994). 'Designing Social Inquiry', New Jersey: Princeton University Press
- Michels, A., (2004), 'Citizen participation and democracy in the Netherlands' Paper prepared for the workshop National Traditions of Democratic Thought, ECPR Joint Sessions, 13-18 April 2004, Uppsala, Sweden
- Putnam, R.D. (1993). 'Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy', New York; Princeton University Press
- Putnam, R.D. (2000). 'Bowling alone: The collapse and revival of American community'. New York: Simon & Schuster.
- Stolle, D; Hooghe, M.; Micheletti, M., (2005) 'Politics in the Supermarket: political consumerism as a form of political participation', In: International Political Science Review (2005), Vol 26, No. 3, pp. 245–269
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). 'Voice and equality: Civic volunteerism in American politics'. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Nederlandse Kiezersonderzoeken

- Aarts, K., van der Kolk, H. & Kamp, M. (1999) 'Dutch parliamentary Election Study 1998'. Enschede: Skon
- Irwin, G.A., Van Holsteyn, J.J.M. & den Ridder, J.M. (2005) 'Dutch parliamentary Election Study 2002-2003'. Amsterdam: Skon

Noten